

Валентина Коваль

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ОДНЕ З КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

У статті привернено увагу до проблеми формування комунікативної компетентності, проаналізовано погляди вітчизняних дослідників на сутність поняття «комунікативна компетентність», з'ясовано її когнітивні компоненти, механізми взаємодії між ними, визначено шляхи її формування.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативні вміння, мовна особистість, мовленнєва діяльність.

Сучасна соціально-економічна та культурно-мовна ситуація відображає розвиток двох сучасних діалектичних тенденцій: одна з них виявляє зростання глобалізації, що стирає національні межі, інша закликає до посилення етнічної самосвідомості, до етномовного ренесансу, що виявляється у прагненні народів зберегти мову як свідчення лінгвокультурної самотності.

Прикметою сьогодення є інтеграція і синтез гуманітарних знань. Комплексні науки синтезуючого типу інтегрують накопичені в суміжних галузях знання, переводячи їх у нову якість.

Нині розроблено достатній теоретичний і практичний матеріал з формування та розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Однак потреба в уточненні цього поняття залишається актуальною, що зумовлено постійним зростанням вимог до рівня підготовки фахівця.

Поняття *компетентності*, прийняте науковим співтовариством завдяки роботам американського лінгвіста Н. Хомського (1972), використовується в методиці викладання мови при визначенні загальних і часткових цілей і змісту навчання.

Словник подає таке визначення слова *компетентність*: «компетентність (від лат. *Competo* – добиваюся; відповідаю, підходжу), 1) коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі, 2) знання, досвід у тій чи іншій області» [1, с. 302]. У сучасній методичній науці під *компетентністю* розуміють сукупність знань, умінь і навичок з мови. Поряд з терміном *компетентність* використовується термін *компетентність*. Ці поняття диференціюють таким чином: *компетентність* – це «комплекс знань, навичок, умінь, набутий у ході занять та становить змістовний компонент навчання», *компетентність* – це «властивості особистості, що визначають її здатність до виконання діяльності на основі сформованої компетенції» [7, с. 142].

У методичній літературі описано різні види компетенцій, які по-різному взаємодіють одна з одною. Провідною для сучасної методики викладання української мови є комунікативна компетенція, яка включає: лінгвістичну (мовну), мовленнєву (соціолінгвістичну), дискурсивну, стратегічну (компенсаторну), соціальну (прагматичну), соціокультурну, предметну, професійну компетенції. Комунікативна компетенція при навчанні української мови – це сукупність знань про систему мови та її одиниці, їх побудову і функціонування в мові, про способи формулювання думок рідною мовою і розуміння суджень інших, про національно-культурні особливості носіїв мови, про специфіку різних типів дискурсів; це здатність того, хто вивчає мову, її засобами здійснювати спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до поставлених комунікативних завдань, розуміти, інтерпретувати і породжувати зв'язні висловлювання.

У методиці викладання рідної мови «комунікативна компетенція – це здатність і реальна готовність до спілкування адекватно меті, напрямку і ситуації спілкування, готовність до мовної взаємодії і взаєморозуміння» [5, с. 27]. Її складовими, як зазначає О. О. Бистрова, є знання про мовленнєвознавчі поняття і комунікативні вміння репродуктивного і продуктивного рівнів. Це вміння усвідомлено відбирати мовні засоби для здійснення спілкування відповідно до мовної ситуації; адекватно розуміти усну й писемну мову та відтворювати її зміст у необхідному обсязі, створювати власні зв'язні висловлювання різної жанрово-стилістичної й типологічної належності. Формування комунікативних умінь, як підкреслює О. О. Бистрова, «можливо лише на базі лінгвістичної і мовної компетенції». Комунікативна компетенція «передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності та основами культури усного та писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови в життєво важливих для даного віку сферах і ситуаціях спілкування» [3, с. 39].

М. Б. Успенський конкретизує знання, які включаються до комунікативної компетенції: «це засвоєні відомості про вживання в мовному спілкуванні аспектичних одиниць мови (звуків, морфем, слів, словосполучень, пропозицій і т.д.), про розрізненні їх з метою правильного вживання в мові. Це ті знання, які даються у формі правил, прийомів розрізнення та вживання одиниць мови, різних інструкцій і рекомендацій щодо функціонування мови в мовному спілкуванні» [6, с. 73].

Своєрідним синтезом змістовного наповнення терміна *комунікативна компетенція* є визначення М. Р. Львов. У «Словнику-довіднику з методики викладання російської мови» він пише: «Комунікативна компетенція – термін, що позначає знання мови (рідної та нерідної), її фонетики, лексики, граматики, стилістики, культури мови, володіння цими засобами мови та механізмами мови – говоріння, аудіювання, читання, письма – в межах соціальних, професійних, культурних потреб людини. К. к. – одна з найважливіших характеристик

мовної особистості. К. к. набувається в результаті природної мовленнєвої діяльності і в результаті спеціального навчання» [4, с. 92–93]. Українські лінгводидакти І. М. Кочан та Н. М. Захлюпана так трактують поняття *комунікативні компетенції*: «Комунікативні компетенції – це здатність розуміти чужі і створювати власні висловлювання різних типів, стилів і жанрів мовлення, використовуючи вербальні і невербальні засоби, які передбачають опанування усним і писемним спілкуванням, оволодіння кількома мовами» [2, с. 132].

Наведені дефініції про зміст поняття *комунікативна компетенція* дозволяють зробити висновок: теоретичну складову комунікативної компетенції утворюють комунікативно-значущі знання про систему мови, про мовленнєвознавчі поняття, про види мовленнєвої діяльності, про особливості функціонування одиниць мови в мовленні; практичну складову – мовні вміння в рецептивних (слухання і читання) та продуктивних (говоріння та письмо) видах мовленнєвої діяльності.

У психолого-педагогічній та методичній літературі активно використовуються терміни *мовні* (М. Т. Баранов), *мовленнєво-мисленнєві* (Н. О. Іпполітова, Т. А. Ладиженська, М. Р. Львов, Л. П. Федоренко та ін.), *комунікативні вміння* (А. Ю. Купалова, В. І. Капінос та ін.), проте обсяг термінів чітко не визначений.

Зміст першого терміну, що спирається на розуміння мовлення як функціонування мови у процесі спілкування, можна визначити так: *мовленнєві вміння* – це здатність носія мови здійснювати мовленнєву діяльність. Визначення побудовано за моделлю: *мовні умінні* – це здатність студента здійснювати операції аналітичного характеру з одиницями мови; *нормативні вміння* – це здатність носія мови дотримуватися норм усіх її рівнів у процесі мовленнєвої діяльності, в тому числі правописних.

Застосування терміну мовленнєво-мисленнєві вміння у методиці викладання української мови виявилось можливим завдяки результатам, отриманим психологами і психолінгвістами, які виявили механізми взаємозумовленості та взаємозв'язку між елементами тріади мова – мислення – мовлення. Отже, те, що в психолого-педагогічних та психолінгвістичних студіях називають мовленнєво-мисленнєвими вміннями, у методиці викладання мови кваліфікується як мовленнєві вміння. Їх у методичній традиції прийнято ділити на нормативні та комунікативні вміння.

Сучасна методика викладання української мови у своєму арсеналі має дослідженн, що містять цілісну систему комунікативних умінь, які формуються при диференційованому і взаємопов'язаному навчанні школярів усіма видами мовленнєвої діяльності.

Серед комунікативних умінь доцільно розмежовувати мовленнєво-мисленнєві дії, що забезпечують сприйняття, розуміння, інтерпретацію і перетворення інформації, та мовленнєво-мисленнєві дії, що забезпечують продукування інформації. Напрямок мовленнєво-мисленнєвих дій,

здійснюваних у рецептивних видах мовленнєвої діяльності, від інформації до її адресату, у продуктивних видах – від автора до інформації.

Отже, комунікативні вміння мають два види реалізації: інтросуб'єктні комунікативні вміння, або комунікативні вміння адресата інформації, та екстрасуб'єктні комунікативні вміння, або комунікативні вміння автора – виробника інформації.

Формовані комунікативні вміння у програмі з української мови відображено по-різному: вербальне втілення отримують комунікативні вміння продуктивних видів мовленнєвої діяльності, в основі яких продукування усних і письмових зв'язних висловлювань різної жанрово-стилістичної і типологічної належності. У такому випадку складатиметься хибне уявлення про комунікативні вміння, які асоціюються тільки з механізмом продукування зв'язного мовлення. Для суб'єктів комунікації не менш важливі комунікативні вміння в рецептивних видах мовленнєвої діяльності, ефективність яких залежить від здатності людини сприймати і розуміти усну й писемну мову інших людей, адекватно реагуючи на неї, належним чином перетворюючи сприйняту інформацію з метою використання для вирішення власних комунікативних завдань. Такі вміння найчастіше не зафіксовані у відповідних пунктах програми, що дозволило нам зосередити увагу на специфіці комунікативних умінь адресата мовлення.

Якими ж комунікативними вміннями в рецептивних видах мовленнєвої діяльності повинні володіти носії мови?

Формування комунікативних умінь при навчанні слухання. Мета слухання, рецептивної мисленнєво-мнемонічної діяльності, – сприйняття, розуміння та переробка сприйнятої на слух інформації – може бути досягнута за умови здатності слухача (адресата мовлення) комунікативних умінь:

- концентрувати увагу на змісті тексту з урахуванням комунікативної установки (запам'ятати інформацію, відповісти на питання, оцінити аргументи та ін.);
- членувати текст на смислові частини, виявляючи основну думку кожної з них;
- синтезувати конденсований зміст тексту – його тему – і встановлювати основну думку тексту загалом;
- утримувати в пам'яті зміст тексту (фіксувати у процесі його слухання опорні слова, на їх основі складати план тексту; відтворювати логіко-композиційну структуру тексту та ін.);
- розпізнавати прагматичну установку тексту;
- вловлювати засоби виразності усної мови.

Для перевірки вміння студентів у повному обсязі розуміти почутий текст використовують такі контрольні-діагностичні завдання:

- відповіді на питання по тексту;
- складання докладного плану;

- переказ сприйнятого висловлювання за планом. Формування комунікативних умінь при навчанні читання.

Мета читання, аналітико-синтетичної діяльності, – сприйняття, розуміння та активна переробка письмового тексту – може бути досягнута за умови врахування виду читання за цільовою установкою (ознайомлювальне, вивчаюче, пошукове) і сформованості загальних комунікативних умінь:

- визначати тему тексту, підтеми, що використовуються для її розгортання, основну думку тексту;
- оцінювати інформацію тексту за її важливістю для розкриття теми (головне / другорядне);
- виявляти структурно-логічні частини тексту, осмислювати їх зміст і встановлювати відносини між ними.

При навчанні ознайомлювальному читанню науково-популярний текст сприймається одноразово в режимі дефіциту часу з метою засвоєння основної інформації, при цьому формуються вміння:

- прогнозувати зміст тексту невеликого обсягу за заголовком, цілого твору – за змістом;
- розмежовувати основну і другорядну інформацію, що становить зміст тексту;
- для розуміння тексту використовувати опорні слова і ключові речення;
- на основі прочитаного робити висновки-узагальнення;
- фіксувати цінну інформацію тексту, що відрізняється новизною.

Навчальне читання здійснюється при дотриманні інших умов: текст художнього, наукового чи публіцистичного стилю сприймається студентами без обмеження часу з установкою на точне його відтворення, чому сприяє можливість повторного звернення до тексту. Навчальне читання спирається на такі комунікативні вміння:

- оцінювати важливість інформації для реалізації авторського задуму;
- прагнути зрозуміти зміст тексту в повному обсязі;
- виявляти відносини обумовленості між смисловими елементами тексту;
- складати план тексту, схеми і таблиці, які конденсовано представляють його зміст;
- розмежовувати фактуальну, концептуальну і підтекстову інформацію, засоби виразності мовлення.

Оснoву навчання пошукового читання становить установка на виявлення необхідної інформації у великому за обсягом тексті наукового стилю або науково-популярного підстилю, що здійснюється в режимі дефіциту часу з опорою на усвідомлення композиційно-логічної специфіки тексту. Комунікативні вміння, що формуються при пошуковому читанні:

- визначати структурно-логічний тип тексту, враховуючи зміст

складових його частин;

- знаходити інформацію, що має безпосереднє відношення до певної проблеми, спираючись на зміст зачинів фрагментів;
- виявляти аргументаційну базу тексту, що міститься в середині ССЦ;
- прогнозувати зміст інших частин тексту;
- складати робочі матеріали за текстом з визначенням частин, що вимагають більш докладного вивчення.

Таким чином, комунікативні вміння утворюють дихотомічну опозицію, яка лежить в основі системи науки про мову: комунікативні вміння адресата протиставляються комунікативним умінням автора. Зазначене протиставлення нейтралізується в мовній особистості, яка в одних мовних ситуаціях виступає адресатом мовлення, в інших – її продуцентом.

Отже, ефективність мовленнєвої діяльності носія мови перебуває у прямій залежності від якості сформованості як інтросуб'єктних, так і екстрасуб'єктних комунікативних умінь, тобто як комунікативних умінь адресата, так і комунікативних умінь автора, що й визначає актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / Библик С. П., Сютя Г. М. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с. – (Б-ка держ. мови).
2. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови. – друге вид., випр. і доп. / І. М. Кочан, Н. М. Захлопана. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
3. Литневская Е. И. Методика преподавания русского языка в средней школе : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Е. И. Литневская, В. А. Багрянцева; под ред. Е. И. Литневской. – М. : Академический проект, 2006. – 588 с.
4. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка : пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / М. Р. Львов. – М. : Издательский центр «Академия» ; Высшая школа, 1999. – 272 с.
5. Обучение русскому языку в школе : учеб. пособие для студентов педагогических вузов / Е. А. Быстрова, С. И. Львова, В. И. Капинос и др. ; под ред. Е. А. Быстровой. – М. : Дрофа, 2004. – 237 с.
6. Успенский М. Б. Курс современного русского языка в педагогическом вузе : учеб. пособие / М. Б. Успенский. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 190 с.
7. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного : учеб. пособие для вузов / А. Н. Щукин. – М. : Высш. шк., 2003. – 332 с.